

KAFKASYALI BİR TÜRK BOYU: KARAPAPAKLAR / TEREKEMELER

Erkan ASLAN
Gazi Üniversitesi
Doktora Öğrencisi
e.aslan36@hotmail.com

Terekeme kelimesinin ise göçbeleri tanımlamak için kullanıldığı görüşündedir (1942: XIV). Caferoğlu'nun ifadesinden yola çıkarak Terekemelerin Kafkasya ve Azerbaycan Yörükleri olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet Bican Ercilasun ise, Karapapak ve Terekeme gibi iki farklı ismin, etnik oluşumunda rol oynayan iki ayrı Türk unsurunun hatırasını taşıdığı görüşündedir. Ercilasun'a göre,

Bu çalışmada amaç; genel olarak Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran'da yaşayan Karapapak - Terekeme Türkleri hakkında yapılan çalışmalardan yola çıkarak tarihî, kültürel ve dil alanı ile ilgili düşünceleri toplayıp değerlendirmektir. Çalışma bu özelliği ile tanıtıcı bir nitelik taşımaktadır.

Aynı Türk topluluğunu tanımlamak için kullanılan Karapapak ve Terekeme kelimelerinin anlamları üzerine birçok araştırmacı fikir belirtmiştir. M. Fahrettin Kırzioğlu'nun verdiği bilgilere göre, Karapapaklar Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın müritlerine giydirdiği on iki imamın adı yazılı on iki dilimli taç adlı kızıl kavukları reddederek Sünniliklerini belirtmek için ısrarla "kara papak" giymelerinden dolayı bu adla anılmışlardır. Yine Kırzioğlu'na göre Terekeme kelimesi Arapça Türkmen'in çokluk biçimi olan Terâkime'den gelmektedir (1972: 11).

Görüldüğü üzere, Karapapak kelimesi bir giyim tarzını ifade etmekteyken Terekeme kelimesi ise soyu, yani Türkmenliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Ahmet Caferoğlu; Karapapak kelimesinin yerleşikleri,

*- Papak, Azerbaycan Türkçesi'nde kuzu derisinden yapılmış başlığa denilmektedir.

Karapapaklar veya Terekemeler; bu iki ismin işaret ettiği iki ayrı Türk unsurunun, yani Türkmenlerle Kıpçakların kaynaşmasından meydana gelmiştir (2002: 41).

Yine Caferoğlu'nun verdiği bilgilere göre, göçeri Terekemelerin içerisinde, "Mürid" diye adlandırılan bir zümre daha vardır. Bu zümreyi, esas Terekeme uyuğundan ayıran başlıca hususiyet yaptıkları dinî ayindir. Bir nevi şaman ayinini andıran bu dinî merasimde, erkekler ve kadınlar bir meclis kurarak pervane dönüp çay içerler ve davul yerine teneke parçası çalarak Seyit Hamza Nigârî'nin şiirlerini söylerler. Aralarında en büyük günah sakal kesmek olduğundan hep uzun sakal taşırlar. Yerli ahali bunlara olumsuz bir bakışla bakmakta, Türk ve Müslüman saymamaktadır. Dağınık hâlde muhtelif Terekeme köylerine yerleşmişlerdir (1942: XV).

Terekeme kelimesinin açıklanması konusunda halk rivayetlerini göz önünde bulunduran Salih Yılmaz, bu kelimenin halk arasında "terk etmek" anlamına geldiğini ve bu ifade ile Karapapakların Özbekistan sınırları

içerisinde yaşayan Türkistanlı Karakalpaklarla akraba olabileceğini savunur. Çünkü Türkistanlı Karakalpakların kendi rivayetlerine göre, yurtlarını terk etmek zorunda kaldığını belirtir (2007: 9). Ziya Gökalp ise, Karakalpakların Karapapak ve Terekeme adlarını alarak Sivas, Kars, Azerbaycan taraflarına yerleştiklerini belirtir (2014: 41).

Gerek Salih Yılmaz'ın gerekse Ziya Gökalp'in verdiği bilgiler, kanıt sunma açısından yeterli düzeyde değildir. Yani, Karakalpaklar ile Karapapakların aynı Türk boyu olduğuna dair ileri sürülen ifadeler halk rivayetlerinden ve kelimelerin benzerliğinden ileri gidememektedir. Fakat ilerleyen yıllarda yapılacak detaylı çalışmalar, bu duruma netlik kazandırabilecektir.

Karapapakların yaşadığı bölge genel olarak Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye'yi içine alan geniş bir coğrafyadır. İsmail Türkoğlu'nun verdiği bilgilere göre, 1828 Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Karapapakların bir kısmı yurtlarını terk ederek Türkiye ve İran'a göçmüşlerdir. Azerbaycan genel valisi Abbas Mirza zamanında İran'a göç ettirilen 800 Karapapak ailesine Sulduz bölgesi tımar olarak verilmiştir (2001: 470). Bununla birlikte bugün Ermenistan sınırları içerisinde kalan Akbaba bölgesi de geçmiş dönemde Karapapak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biridir. Ermenilerin bölgede hâkimiyet kurmasıyla buradaki Karapapak Türklerinin tamamı Azerbaycan ve Türkiye'ye göçe zorlanmıştır.* Türkiye'de Karapapakların en yoğun nüfusla yaşadıkları il Kars'tır. Bununla birlikte Ardahan, Muş, Ağrı, Sivas, Tokat, Amasya gibi şehirlerde de Karapapak Türklerinin yaşadığı bilinmektedir. Kırıldan kente olan göçler nedeniyle Ankara, İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük şehirler de

Karapapakların yaşadığı şehirlere örnek verilebilir. Muhammet Kemaloğlu, Karapapak coğrafyası ile ilgili yaptığı ayrıntılı çalışmasında Rusya, Ukrayna, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan gibi ülkelerde de Karapapak-Terekeme Türklerinin yaşadığını belirtmektedir.**

Karapapakların konuştukları dili öz Türkçe olarak değerlendiren Caferoğlu (2015: 100), bu dilin ağız özellikleri bakımından Azerbaycan'ın Gence ağzına yakın olduğunu belirtir (1942: XV). Genel olarak Azerbaycan Türkçesine ait ses özelliklerini dillerinde barındıran Karapapakların Türkiye'ye olan göçler neticesinde, Doğu Anadolu ağızlarından da kısmen etkilendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Karapapakların ağız özellikleri incelendiğinde, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesine göre yabancı kelimelerin nispeten daha az olduğu görülmektedir. Bu durumun ise Karapapakların yaşadığı coğrafyadan kaynaklı olduğu kuvvetle muhtemeldir.***

Karapapakların yaşadığı coğrafyaya da bağlı olarak çok zengin bir sözlü kültürü olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda günümüze kadar birçok müstakil çalışma da yapılmıştır. Karapapakların özellikle âşıklık geleneğini çok aktif bir şekilde yaşattıkları bilinmektedir. Türkiye'de Âşık Şenlik, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık Şeref Taşlıova gibi güçlü âşıklar yetiştiren bu Türk boyu, âşıklık geleneğini Gürcistan, Azerbaycan ve İran'da etkin bir şekilde sürdürmektedir. Özellikle Âşık Şenlik Kolu ya da Doğu Anadolu / Azerbaycan Âşık Kolu olarak bilinen koldaki âşıkların çoğunun Karapapak olması, âşıklık geleneğinin bu boy arasında ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Karapapak sözlü gelenekleri üzerine yapılan kimi çalışmalarda "Karapapak edebiyatı" gibi bir kavram

*- Karapapakların Türkiye'ye göçü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Tanrıverdi, 2009).

** - Karapapak Türklerinin yaşadığı bölgelerle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. (Kemaloğlu, 2012).

*** - Karapapak - Terekeme ağzı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Güneş, 2015).

kullanılmaktadır ki bu doğru bir ifade değildir. Gürcistan, Azerbaycan ve İnan'da yaşayan Karapapakların daha ziyade Azerbaycan Türkçesi ile oluşturdukları edebiyatı Azerbaycan edebiyatı, Türkiye'deki Karapapakların Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi ile oluşturdukları edebiyatı ise Türk edebiyatı kavramları altında değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Karapapak gelenekleri üzerine yapılan birçok çalışma, Karapapak gelenek ve göreneklerinin, Orta Asya kökenli Türk kültürünün bir devamı olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin Ergin Altunsabak tarafından "şah kaldırma geleneği" üzerine hazırlanan bir yazıda, Karapapak Türklerindeki şah kaldırma geleneğinin İslamiyet öncesi Türk topluluklarındaki "kağan kaldırma" töreni arasında benzerlikler bulunduğu değerlendirilmektedir. Altunsabak, bahsi geçen geleneğin benzer şeklinin Şamanlarda da uygulandığına değinerek geleneğin Orta Asya kökenli olduğunu savunmaktadır (2016: 124). Yaşar Kalafat, Karapapaklardaki gök, güneş, ay ve yıldızlarla ilgili inançların diğer Türk halklarında da olduğunu ve bunların Gök Tanrı inanç sistemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur (1998: 14). Erkan Aslan ise Karapapak halk inançları konusunda yaptığı bir çalışmada, Karapapak halk inançlarının büyük oranda Eski Türk inançlarıyla benzediğini savunarak bu durumu örnekleriyle ortaya koymaktadır (2014). Yine Karapapak Türklerinde günümüzde de varlığını sürdüren Hıdırellez geleneğinin Orta Asya kökenli olduğu, bu konuda yapılan bir çalışmada ortaya konulmuştur (Aslan, 2015).

Karapapak-Terekeme Türklerini tanıtmak amacıyla kaleme alınan bu çalışmada, sonuç olarak şunları söylemek mümkündür ki, Karapapak ve Terekeme kelimeleri aynı Türk boyunu belirtmek için kullanılan iki kavramdır. Bunlardan Karapapak yerleşikliği, Terekeme ise yarı göçebeliliği temsil eder. Bununla birlikte A. Bican Ercilasun'un da dediği gibi Karapapak-Terekeme Türklerinin Kıpçak ve Türkmen kaynaşmasından ortaya çıkmış olması oldukça ihtimal dâhilinde görünmektedir. Yine Karapapaklar ile Karakalpaklar arasında kurulan ilişki ise henüz yeterince kanıtlanmış değildir. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar bu duruma da netlik kazandıracaktır. Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, İnan gibi ülkelerde yoğun bir şekilde varlığını sürdüren bu Türk boyunun dili, Azerbaycan Türkçesinin bir ağız olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Türkiye'de yaşayan Karapapaklar ise Doğu Anadolu ağızlarından etkilenmiştir. Ayrıca zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Karapapakların özellikle âşıklık geleneğini çok aktif bir şekilde sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Son yıllarda Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerde Karapapak sözlü geleneklerinin ve tarihini işlenmesi de bilimsel anlamda yeni görüşlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.

Kaynakça

Altunsabak, Ergin. (2016). "Karapapak Türklerinde Şah Kaldırma Geleneğinin Mitik Çözümlemesi". Millî Folklor. S. 112. s. 120-129.

Aslan, Erkan. (2014). "Karapapak-Terekeme Türklerinde Doğa Olayları ile İlgili Halk İnançları ve Mitolojik Boyutu". KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. S. 16 (Özel Sayı II). s. 37-40.

Aslan, Erkan. (2015). "Karapapak-Terekeme Hıdırellez Geleneği". Millî Folklor. S. 108.s. 201-213.

Caferoğlu, Ahmet. (1942). Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları. İstanbul: TDK Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet. (2015). Türk Kavimleri. Ankara: Altınordu Yarınları.

Ercilasun, A. Bican. (2002). Kars İli Ağızları: Ses Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güneş, Bahadır. (2015). Çıldır Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme - Metinler - Sözlük). Trabzon: Serander Yayınevi.

Kalafat, Yaşar. (1998). "Karakalpak Türklerinde Halk İnançları". Millî Folklor. S. 40. s. 11-14.

Kemaloğlu, Muhammet. (2012). "Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. S. 1/3. s. 55-81.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. (1972). "Dede Korkut Oğuznameleri Işığında" Karapapaklar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Tanrıverdi, Mustafa. (2009). Karapapakların Anadolu'ya Göçü (1877-1914). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Türkoğlu, İsmail. (2001). "Karapapaklar". TDV İslâm Ansiklopedisi. C. 24. s.470.

Yılmaz, Salih. (2007). Türkiye ve Kafkasya'da Yaşayan Karapapak (Terekeme) Türkleri Tarihi ve Kültürü. Ankara: Prizma Press Matbaacılık.

Ziya Gökalp. (2014). Türkçülüğün Esasları. İstanbul: Ötüken Neşriyat.